

MŰVÉSZET & MESTERSÉG

L'Harmattan

Művészet és mesterség

Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes
emlékére

Szerkesztette:

HORN ILDIKÓ • LAUTER ÉVA • VÁRKONYI GÁBOR • HILLER ISTVÁN
SZIRTES ZSÓFIA • BALOGH ZSUZSANNA • PÁSZTOR KATALIN • TAMÁS MÁTÉ

L'Harmattan

2016

© Szerkesztők, 2016
© L'Harmattan Kiadó, 2016

A kötet megjelenését a Miniszterelnökség támogatta.

MINISZTERELNÖKSÉG

ISBN 978-963-236-497-1

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky u. 20.
Tel.: +36-1-445-2775
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A borító *Jan van der Heyden: Szobasarak ritkaságokkal* (Szépművészeti Múzeum, Budapest) és *Egy könyvtárszoba sarka* (Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid) című képeinek felhasználásával készült.

A szemközti oldalon lévő R. Várkonyi Ágnes-kép Ács Pál fotója.

TARTALOM

Előszó	9
Borsodi Csaba: Az Alma Mater	11
Thoroczkay Gábor: A magyarországi legendairódlom és történetírás a 14. század közepéig	27
Fodor Pál: Az oszmánok és Európa: néhány szó az újabb oszmanisztikai kutatásokról	49
Ágoston Gábor: Mohács és Szulejmán szultán magyarországi hadjáratai	59
Dávid Géza: Maximilian Brandstetter törökországi utazása és Isztambul 16–17. századi népessége	75
Kenyeres István: A „fiscal–military state” és a Habsburg Monarchia a 16–17. században	91
Szymon Brzeziński: Maciej Łobocki. Egy 16. századi lengyel-magyar pálya	123
Fazekas István: Batthyány I. Ferenc 1553–1565 közötti bécsi tartózkodásai	139
Horn Ildikó: Ismeretlen Kendyek	161
Erdősi Péter: Udvar a városi térben: hatalom és házbirtoklás a 16. század végi Gyulafehérváron	185
Egyed Ákos: A székelyek szerepe Bocskai erdélyi fejedelemmé választásában	205
Lauter Éva: A nádorság koncepciója Bocskai táborában	211
Molnár Antal: A Római Inkvizíció és a balkáni katolikus missziók a Propaganda Fide Kongregáció alapítása (1622) előtt	237
Hiller István: A Habsburg diplomáciában játszott magyar szerep kérdései (1606–1648)	255
Jakó Klára: Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében	271
Péter Katalin: A 16–17. századi tudósok ideje	295
Rüsz-Fogarasi Enikő: A lelkész feleség/papné: egy új szerepkör a kora újkori nők számára	323
Tusor Péter: „Rationes, ob quas cancellarius Ungariae a residentia episcopali excusari merito debet” (1638)	333
Bitskey István: „Mindenképpen emberek s vitézek legyünk” (Zrínyi Miklós nemzetképe)	349
Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc országbíró udvara a 17. század közepén	361
Jankovics József: A Royal Society érdeklődése Magyarország és Erdély iránt a 17. század hatvanas éveiben	373
Balogh Judit: Apor István felemelkedésének állomásai	387
Várkonyi Gábor – Várkonyi–Nickel Réka: Gyermekek a várfalak között	417
Kalmár János: Antonio Carafa generális és I. Lipót levélváltása Erdélyről (1687–1688)	441
Szirtes Zsófia: Erdély és az erdélyi szászok a Habsburg-uralom kezdetén egy 1699. évi emlékirat tükrében	451
Orosz István: II. Rákóczi Ferenc regulamentuma és a hegyaljai szőlőtermelés	469

Czigány István: „Aszimmetrikus” háborúk a kora újkorban. Kuruc felkelések Magyarországon (1672–1711)	481
Papp Klára: Csáky Imre, Károlyi Sándor és Pálffy János kapcsolata a szatmári békét követően, levelezésük tükrében.	499
Kis Domokos Dániel: A „csendes ellenreformáció” légkörében	513
Kincses Katalin Mária: A kolozsvári borbély-sebész céh a kora újkorban.	535
Dénesi Tamás: Ünnepek és hétköznapiak Háromszéken – A kantai minoriták kordás társulata a 18. században.	559
Tóth Ferenc: Voltaire és egy magyar származású francia diplomata irodalmi kapcsolatai	587
Poór János: A visszazökkent idő	607
Almási Gábor: Bethlen Gábor a reformkorban: egy történelemhamisítás nyomában.	625
Oborni Teréz: Erdély helyzetének megítélése a törökellenes visszafoglaló háború idején (1683–1699) a magyar történeti szintézisekben	643
Rövidítésjegyzék	663

A KOLOZSVÁRI BORBÉLY-SEBÉSZ CÉH A KORA ÚJKORBAN

KINCSES KATALIN MÁRIA

A tanulmány az első önálló erdélyi borbély-sebész céh, az 1568-ban alapított kolozsvári borbély céh történetének néhány fejezetét vizsgálja a kora újkorban, a Habsburg kormányzat 1761. évi átfogó céh- és egészségügyi reformintézkedéseinek időszakáig.

Kolozsvár gazdasági és társadalmi életének kulcsfontosságú intézménye a kezdetben különböző mesterségeket közös szervezetbe tömörítő céhszervezet volt. A borbélyok, sebészek Európa-szerte, így Erdélyben is, a kézművesekhez hasonlóan, gazdasági, érdekvédelmi, szakmai szempontból a céhes formát tartották megfelelő működési keretnek. A kolozsvári céhszervezet a többi erdélyi város céhszervezetével nagyjából egy időben, a 14. században jött létre; ekkor még a különféle mesterségeket űzők tömörültek közös városi céhbe.¹ A 15. század elején az első önálló, azonos mesterség képviselőit összefogó erdélyi céhek közül több is Kolozsváron alakult meg (1422-ben a mészárosoké, 1471-ben a takácsoké, 1500-ban a szabóké).² A 16. században a 7500–8000 lakosú, lélekszámát tekintve második legnagyobb erdélyi település³ már mintegy harminc céhszervezetében több mint 140 féle mesterség és hatvan féle iparág létezett, melynek felső rétege a polgárság legmagasabb adófizetőinek rétegét alkotta,⁴ s a század második felére a teljes mértékben kifejlődött önkormányzatnak (magisztrátus vagy tanács, valamint a választott százférfiak tanácsa vagy felső tanács) a felét alkotta számbelileg.⁵ A város egyedül a fejedelemtől függött, politikai, gazdasági ügyeit önállóan intézte; az Erdélyi Fejedelemség egyik legnagyobb ipari központja volt. Céhei törekedtek arra, hogy privilégiumaikat a magisztrátus és a fejedelmek által egyaránt meg-

- 1 A céhes élet Erdélyben. Vál., bev. és jegyz. ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Bukarest 1981. 10.; *Egyed Ákos*: Kolozsvár szerepkörei. In: *Kulcsok Kolozsvárhoz. A föl nem adható város*. Szerk. Kántor Lajos és Kovács Kiss György [Gyöngy]. Kolozsvár–Szeged 2000. 75–76.
- 2 A céhes élet i. m. 10.; *Jeney-Tóth Annamária*: Adalékok a céhek és iparosok szerepéhez a XVII. századi Kolozsváron. In: *Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf. Kolozsvár 2001. 100–114.
- 3 Brassó után következett. *Csetri Elek*: Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. In: *Kolozsvár 1000 éve i. m. 7.*
- 4 *Egyed Á.*: Kolozsvár szerepkörei i. m. 75.; *Kiss András*: Kolozsvár településszerkezete a XVI. században: fertályok, tizedek. In: *Kolozsvár 1000 éve i. m. 23.*; *Csetri E.*: Kolozsvár népessége i. m. 8–9.
- 5 *Szabó T. Attila*: Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár 1946.; *Jeney-Tóth Annamária*: Vázlatok a kolozsvári iparostársadalomról az 1649. évi adókönyvek alapján. In: *X. Kézművesipartörténeti Szimpózium* (Budapest, 2001. október 29–30.) Harminc év számvetése. Szerk. Szulovszky János. (Ipartörténeti könyvtár 2.) Bp. 2002. 79–83.; *Kiss A.*: Kolozsvár településszerkezete i. m. 23–24.

erősítsék.⁶ Kolozsvár Közép-Európa egyik átmenő kereskedelmi központja volt: Erdély egyetlen, Közép- és Dél-, Délkelet-Európát összekötő centruma. Hatalmas vonzáskörzettel rendelkezett, iparosai, kereskedői nyugat-európai, csehországi, krakkói tanulmányaik, vándorlásaik után⁷ a városban letelepedve, polgárjogot szerezve, önálló egzisztenciát teremtve velencei, bécsi, krakkói, baltikumi, brünni, konstantinápolyi és drinápolyi piacokon, a 16. század végén összesen 44 régióban vagy országban értékesítették áruikat, illetve tartottak fenn kereskedelmi kapcsolatokat. A belső piacokon pedig az alföldi településekkel, a felvidéki városokkal, Pozsonnyal, a Szilágysággal, Szatmárral.⁸ A „Civitas primaria” gazdasági fénykorát a 17. század első felében, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemsége alatt élte, a behozatal elsősorban nyugat-európai és tengerentúli posztófajtákra, fűszer- és festékárura terjedt ki.⁹ Nem utolsó sorban a tudományos élet és az oktatás terén pedig Erdély első városa, a magyar művelődés kiemelkedő centruma volt.

Bár Gyulafehérvár volt Erdély fővárosa, a fejedelmek gyakran keresték föl Kolozsvárt, amely az önállóság korában 37 országgyűlésnek adott otthont, és több fejedelemválasztás színhelye is volt.¹⁰ Az országos vásárok, fejedelmi beiktatások, országgyűlések alkalmával az 1660-as években a körülbelül 9000-re¹¹ növekedett lélekszámú település alkalmanként további több száz vendéget volt képes befogadni, elszállásolni, étellemezni, ellátni. Tette ezt, miközben az 1657. évi tragikus véget ért lengyelországi hadjárat után Erdélyt háromszor özönlötte el az oszmánok hada, s a városnak egyedül 300 ezer forintot kellett sarcként fizetnie (az emberáldozatokon felül). Ezen kívül a városban 1586-ban, 1602-ben, 1622–23-ban, 1633–34-ben, 1661-ben, 1677–78-ban pestisjárvány dúlt, s csak 1655-ben 1800 háza égett le a tűzvészkor.¹² A 17. század végén a török fennhatóságot felváltó Habsburg katonaság számára 100 ezer forintnyi pénzt, terményt, vágóállatot kellett szolgáltatnia¹³ – abban az időszakban, amikor 1689-ben, 1697-ben is elsőprő erejű tűzvész pusztított. A Rákóczi-szabadságharc kezdetére Kolozsvár mind lélekszámában, mind vagyonában, gazdasági erejében a korábbi évtizedekhez képest megfogyatkozott. Ennek következtében a 17. század végén, 18. század elején

6 A céhes élet i. m. 11.

7 Domonkos Ottó: Die Einzugsbereiche der Hauptladen des ungarischen Handwerks. In: Handwerks-geschichte in Ungarn: vom ausgehenden 16. bis zum frühen 19. Jahrhundert. (Mobilität und Normenwandel 3.) Hrsg. von Rainer S. Elkar et al. Bochum 1989. 125–151.; Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. (Ipartörténeti könyvtár) Bp. 2002.

8 Csetri E.: Kolozsvár népessége i. m. 9.; Kiss A.: Kolozsvár településszerkezete i. m. 23.; Pap Ferenc: A kolozsvári harmincadjegyzék, a város közép- és újabb kori külkereskedelmének elsőrendű forrása. In: Kolozsvár 1000 éve i. m. 71., 74., 77.; R. Várkonyi Ágnes: Kolozsvár az Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeiben. In: Uo. 101.

9 Pap F.: A kolozsvári harmincadjegyzék i. m. 77–78.

10 Összefoglalóan: Csetri E.: Kolozsvár népessége i. m. 9.

11 Uo.

12 Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Bp. 1962. 100., 116–117., 143., 145., 152–153.; 215., 220., 192.; R. Várkonyi Á.: Kolozsvár i. m. 102., 105.

13 Csetri E.: Kolozsvár népessége i. m. 9.

az erdélyi céhes fejlődést a hanyatlás, de legalábbis stagnálás jellemzi.¹⁴ A város lélekszáma a szabadságharcot követő évtizedekben „pótlódott”, majd rohamosan gyarapodott: a II. József-féle népszámlálás (1784–87) idején meghaladta a 13 ezer főt; a céhes fejlődés pedig újabb lendületet vett.¹⁵ A 18. század közepső harmada az az időszak, amikor a központi hatalom beavatkozik nemcsak a város, hanem a céhek életébe is, s igyekszik azt egy átfogó reform keretében szabályozni.¹⁶

A kora újkori gyógyítás kolozsvári intézményei

Rendkívül vázlatosan ez az a demográfiai, gazdasági, politikai és művelődéstörténeti közeg, melyben Kolozsvár egészségügyi viszonyait, a hivatásos és laikus gyógyítás intézményrendszerét, létszámát, eszközeit, lehetőségeit és színvonalát vizsgálni lehet. A kolozsvári gyógyító intézmények történetéről összefoglaló monográfia egyelőre nem áll rendelkezésre, melyek sorába illesztve a borbély-sebész céh szerepét és tevékenységét is értékelni lehetne. Ezek hiányában Kolozsvár 16–18. századi egészségügyi viszonyainak legfontosabb intézményei (ismét csak jelzésszerűen) a következők.

A gyógyítás és szegénygondozás alapvető helyszíne a többi európai városhoz hasonlóan Kolozsváron is a városi kórház: ispotály (*hospitale, xenodochium*) volt.¹⁷ Kolozsvár azok közé a városok közé tartozik, melynek az átlagosnál több: három

¹⁴ A céhes élet i. m. 12.

¹⁵ Uo. 9–10., 12.; *Tuza Csilla*: A céhes intézmény kereteinek bomlása: az 1761-es céhrendelet előzményei. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála 70. születésnapjára*. Szerk. Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13.) Bp. 2013. 673–688. A népességszám adatai: *Csetri E.*: Kolozsvár népessége i. m. 9. – A szabadságharc végén mintegy 7000-re csökkent a lélekszám; az emberveszteséget a város közvetlen vonzáskörzetéből (Kolozs és Bihar vármegye) és az ország más vidékeiről betelepültek, valamint a folyamatosan kis számban betelepülő külföldiek pótolták.

¹⁶ A 18. századi céhreform-törekvésekről l.: *Tuza Csilla*: III. Károly céhrendeleteinek hatása a céhprivilegiumokban az 1730-as években. In: *Történeti forrás – néprajzi olvasatban. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. Szerk. Fülemile Ágnes – Kiss Réka. Bp. 2008. 99–104.; *Uő*: III. Károly céhrendeleteinek hatása egy 1750-es vizsgálat tükrében. *Levéltári Közlemények* 79. (2008) 251–277.; *Uő*: Céhszabályozás, céhes viszonyok III. Károly uralkodása idején. Uo. 83. (2012) 131–174.

¹⁷ Nem térek ki a laikus gyógyítók széles körére, melynek vizsgálata külön tanulmány feladata lehet. – A vázlat alapvetően az alábbi irodalom alapján készült: *Enikő Rűsz-Fogarasi*: *Transsylvania Hospitals in the Early Modern Age*. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 115. (2007: 3–4. sz.) 290–311.; *Uő*: Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok. Cluj-Napoca 2008.; *Uő*: Vázlat a kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály történetéhez. In: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar és német kultúrkapcsolatok Kelet- és Közép-Európában*. Szerk. Gábor Csilla – Knecht Tamás – Tar Gabriella Nóra. Cluj-Napoca 2009. 195–205.; *Uő*: Egy elfeledett intézmény, a kolozsvári Szentlélek-ispotály története. Bp. 2011.; A Szentlélek ispotály számadáskönyvei. 1601–1650. Kiadta Rűsz-Fogarasi Enikő – Flóra Ágnes – Márton Tünde – Mihály Ágnes. (Kolozsvári Ispotály-számadások I.) Bp. 2006.; A Szent Erzsébet ispotály számadáskönyvei. 1601–1650. Kiadta Rűsz-Fogarasi Enikő – Flóra Ágnes – Márton Tünde – Mihály Ágnes. (Kolozsvári Ispotály-számadások II.) Bp. 2010. Az ispotályok funkcióiról l.: *Marie-Madeleine Cevins*: *A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban*. Korall 12. (2003) 47–74.; *Judit Majorossy – Katalin Szende*: *Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary*. In: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichts-

ispotálja volt a kora újkorban. A legkorábbit, a Szent Erzsébet-ispotályt Szent László király alapította, s csaknem 900 éven át működött. A Szentlélek-kórház létezését az írásos forrásokon kívül az Egidius van der Rye által 1603 előtt rajzolt veduta nyomán a Hoefnagel-féle 1617-ben kiadott rézmetszet is dokumentálja.¹⁸ Végül a Szent Péter-ispotályt, ami valószínűleg egy pestiskórház volt, többek között az 1633–34. évi járványról fennmaradt források említik.¹⁹

A kórházakban (hasonlóan más európai és magyarországi városi ispotályokhoz) a város által fizetett, egyetemet végzett, képzett orvosok, úgynevezett *medicusok/physicusok* tevékenykedtek, akiknek munkáját a 16. századtól kezdődően a városi „tisztí orvos” vagy „főorvos”, *physicus ordinarius* felügyelte. Utóbbi feladata volt hivatalból az általános közegészségügyi viszonyok, a köztisztaság ellenőrzésén, járványok idején a karantén működtetésén túl a Kolozsváron praktizáló orvosok, valamint a fürdősök és a borbély-sebész céh munkájának felügyelete.

Kolozsvárnak – melynek belvárosa a 16. század második felében nagy részben már csatornázott volt (eső- és szennyvízelvezetés) és 1558-tól vízvezetékek szeltek keresztül – fürdője is volt, melynek építését 1557-ben rendelete el a magisztrátus.²⁰ A fürdőzés higiéniai szerepén túl fontos volt az ott folyó speciális gyógyító tevékenység (például érvágás, köpölyözés, purgáció).

A város egészségügyi viszonyainak talán legjobban föltárt területe a kezdetben a jezsuiták, majd magánszemélyek által a városban működtetett patika története.²¹ A patikárius, patikáros szavak első erdélyi írásos említése is 1570-ből, Kolozsvár törvénykezési jegyzőkönyvéből származik. A patikát 1572-ben alapították, s egészen 1753-ig egyedülként működött a városban, ami azt bizonyítja, hogy színvonalát, ellátó képességét tekintve nemcsak Erdély, hanem Európa egyik legjelentősebb patikája volt; képes volt kielégíteni Kolozsvár és közvetlen környezetének igényeit. Az 1583-ból származó feljegyzés mindezt alátámasztja: azokat a szereket, orvosságokat, alapanyagokat, fűszer- és gyógynövényeket, melyeket a jezsuiták helyben nem tudták beszerezni, megtermelni és előállítani, Velencéből, Krakkóból és Konstantinápolyból hozatták. Rendhagyó módon, hiszen ez nem volt bevett gyakorlat sem a magyarországi, sem az európai patikákban, a város szegény polgárai részére, évente meghatározott összegű ingyen gyógyszert kellett szolgáltatniuk. A szakirodalom egybehangzóan állítja: a patika anyagilag

forschung, Ergänzungsband 51.) Hrsg. Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Weiß. Wien–München 2008. 409–454.

18 Vö. Kovács András: Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században. In: Kolozsvár 1000 éve i. m. 42.

19 Itt kell megemlíteni, hogy a kolozsvári pestisjárványok története önmagában is egy külön tanulmányt érdemelne, melynek kiindulópontja lehet az a 160 oldalas monográfia, amely az 1738/39. évi járvány történetét dolgozza föl: Dr. Alexandu Lenghel: Istoricul ciumei in Cluj la 1738/39. Cluj 1930.

20 Legújabbban I. Flóra Ágnes: „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd.” Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei. Korunk (2010: 10. sz.) 22–27.

21 Orient Gyula: Az erdélyi és bánati gyógyszerészet története. Kolozsvár 1926.; Eva Crișan: Materia medica de Transilvaniae. I. Contributions a l’histoire de la therapie en Roumaine. II. Cataloge de la collection d’histoire de la pharmacie. (Bibliotheca Musei Napocensis XIV.) Cluj-Napoca 1996.; Péter H. Mária: Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai. Kolozsvár 2002.

nagyon kedvező helyzetben volt, a korabeli viszonyokat tekintve rendkívül jól felszerelt, kitűnő berendezésekkel ellátott intézményként funkcionált. A várostól, illetve a fejedelemtől vám- és adómentességet élvezett, ezért tudták a jezsuiták gyógyszereiket a környező városok világi patikáinál olcsóbban adni. 1727-ben került magánkézbe, első tulajdonosa Samuel Schwartz (1701–1749) kolozsvári polgár volt, 1752-ben pedig a patikus Mauksch család szerezte meg.²²

Források, irodalom, szemlélet és módszertani kérdések

Magyary-Kossa Gyula chirurgusokról írott tanulmánya *Régi magyar sebészekről* címmel volt a témában az első átfogó írásmű.²³ Ebben a céhes keretek között gyógyító, ismereteiket tapasztalati úton és egymástól eltanulva megszerző sebészeket, borbélyokat a tudásukat orvosi egyetemeken elsajátító, a kor gyógyítói színvonalának legfelső szintjét képviselő orvosdoktorokkal veti össze: a mérlegelés eleve a chirurgusok szakmai színvonaltalanságát sugalmazza. Maga is kimondja ugyanakkor, hogy írása gyakorlatilag műhibák példatára,²⁴ ami az értékelésnél a forráskritika hiánya miatt nem tudományos megállapításokat eredményez. Például a chirurgusok a kora újkorban „jól értettek a vagyongyűjtéshez”.²⁵ (Napjainkban már többek között összehasonlító társadalomtörténeti elemzések szükségesek ahhoz, hogy egy szakma, társadalmi csoport anyagi javak szerzésére irányuló motivációját, annak körülményeit, sikerességét – ami a társadalmi mobilizáció egyik feltétele – árnyaltan meg lehessen fogalmazni.²⁶) A vándorlevél²⁷ hamisítások kapcsán ír a céhtisztviselésekről, a képzésről, a mesterremekről, s utal arra is, hogy a céhek adott feltétel- és szabályrendszer szerint működtek. Nem szerencsés azonban, hogy összemossa a közép- és kora újkor viszonyait, mintha 4–500 év gyógyítási színvonala, a gyógyítók számaránya, társadalmi helyzetük mindvégig és mindenhol egységes, azonos lett volna. El kell mondani ugyanakkor, hogy

22 Az 1766-ban Mauksch Tóbiás patikus által felújított patika (tulajdonosváltásokkal) egészen az 1949. évi államosításig működött. Ma a kolozsvári gyógyszerészettörténeti múzeum műemlék-patikája, melyet Valeriu Bologna orvosprofesszor alapított 1949-ben Orient Gyula (1869–1940) gyógyszerész, orvos, orvostörténész nagyjából 2000 darabos patikaszer és -berendezés gyűjteményéből. *Crișan, E.*: *Materia medica* i. m. 199. skk.

23 *Magyary-Kossa Gyula*: *Régi magyar sebészekről*. In: *Magyar Orvosi Emlékek*. I–IV. Bp. 1929–1940. (a továbbiakban: *MOrvEml* I–IV.) II. 49–65. Előzménye *Mayer Kolos Ferenc*: *A magyar chirurgus-céhekről*. *Orvosi Hetilap* 1925. 1118–1122. című vázlatos összefoglalása volt néhány akkor már nyomtatásban megjelent céhlevél alapján, melynek adatait Magyary-Kossa tanulmányába beépítette.

24 *Magyary-Kossa Gy.*: *Régi magyar sebészekről* i. m. 53.

25 Uo. 54.

26 Uo. 56–61. (Ezt követően rátér a kora újkor étkezési szokásokra, italfogyasztásra. A címben megadott témáról egyébként a cikk hét oldala szól, ami alig több mint a teljes terjedelem fele.)

27 A céhlegények vándorlását, azaz céhen kívül, a legtöbbször külföldi országokban szakmai gyakorlatként tapasztalatot szerző, céhmesteri státusra törekvő leendő céhtagok tevékenységét dokumentáló tanúsítvány, igazoló irat.

fölveti mindazokat a kérdéseket, melyek napjainkban is a kutatás kiindulópontját jelenthetik. Ezen kívül az eltelt mintegy 80-90 év során feltárt új forrásoknak köszönhetően megállapításait bíráló alá lehet vonni. Ezek a következők: a chirurgusok műveltségi és szakmai színvonala elégtelen volt, mert „képzési rendszerük sokkal inkább hasonlított a korabeli iparos legények képzéséhez, mint valamilyen tudományos oktatáshoz,”²⁸ valamint létszámuk a közép- és kora újkorban nem volt elégséges.

Magyar-Kossa Gyula példatárának nyomán tehát a magyarországi művelődés- és orvostörténeti szakirodalom egyik közhelyének számít, hogy a középkorban és a 16–18. században Magyarországon igen kevés tanult, a kor színvonalán képzett orvos működött, s a „félig-meddig orvosnak számító” borbélyok–chirurgusok száma szintén csekély volt, működésük többnyire a városokra korlátozódott.²⁹ Korszerű összefoglaló történeti szakmonográfia a céhes keretek között folyó magyarországi gyógyítás témakörében még nem készült, a társadalom- és/vagy művelődéstörténeti munkák pedig csak érintőlegesen vagy utalásszerűen foglalkoznak a témával; a chirurgus céhek pedig a korbéli gyógyító társadalomról szóló fejezeteknek, munkáknak is talán a „legmostohább gyermekei”.³⁰ Nem épültek be a magyarországi céhtörténeti kutatások eredményei, annak könyvtárnyi szakirodalma sem. Ily módon nem csoda, hogy nemhogy új következtetéseket nem találunk a témára vonatkozóan, de az előzőeknél árnyaltabb, forrásokkal alátámasztott vélemény megfogalmazását sem, vagy csak alig-alig.³¹

28 Idézi: Uo. (Lapszám nélkül, az írás 1. oldala.)

29 Szlatky Mária: Pettyéni Borbély Márton kézirat oszlos orvosló könyve (1683–1701). Orvostörténeti Közlemények (Communicaciones de Historia Artis Medicinae; a továbbiakban: OtK) 82. (1977) 28. Ugyanakkor sejtí, hogy számuk valójában ennél magasabb lehetett. – Az orvostörténeti szakirodalom napjainkig az alábbi kiadványokra hivatkozik mind a létszámadatokról, mind a színvonal kérdésében: *Wesprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria Prima. Lipsiae 1774.; Centuria altera. Pars prior. Wien 1778.; Centuria altera. Pars posterior. Wien 1781.; Centuria tertia. Decas I. et II. Tomus IV. Wien 1787. című műve alapján. Újabb kiadása: Wesprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. A szerző jegyzeteiből szedve. Ford. Kóvári Aladár, Vida Tivadar. I., II/1., II/2., III. Bp. 1960–1970.; Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. sz. végéig. Bp. 1894.; MORvEml I–IV. L. továbbá a 30–32. jegyzetben felsorolt munkákat.*

30 L. például a tankönyvként az egyetemi oktatásba bevonult, mind pedig a széles olvasóközönség körében nagysikerű szintézist: Magyar művelődéstörténet. Szerk. Kósa László. (Osiris tankönyvek) Bp. 2006.³ 210–223. A fejezetet Tóth István György írta. Számba veszi a 16–18. századi gyógyítás formáit, de ezek között csupán fél sorban említi a borbélycéheket: „a gyógyítást kézművesség szintjén végző, céhekbe tömörült” gyógyítók voltak. Uo. 210.

31 A levéltári kutatásokon alapuló tanulmányok elsősorban a forrásadottságokban gazdagabb, 19. századi viszonyokkal foglalkoznak. A teljesség igénye nélkül a borbély-sebészekről l. Orvostörténeti levelek. (Fodor István gyűjtéséből.) *Communicaciones ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 34. (1965) 85–86. és Uo. 35. (1965) 69–70.; *Vita Zsigmond: A kolozsvári borbélyok munkáinak hivatalosan megszabott árai 1813-ban.* Uo. 40. (1966) 271–272.; *Fazekas Árpád: Gaál Antal nagykováli borbélyorvos (1838–1900).* OtK 85. (1978) 151–154. Korábbi időszakra a céhes gyógyításról is l. *Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV–XVI. század fordulóján.* Uo. 54. (1970) 63–81. és *Uő: The Social and Economic Standing of Persons Concerned with Health Treatment in Buda at the Turn of the 15th and 16th Centuries.* Uo. 83–98.; *Petrovich Ede: Seborvos-képesítés Pécsen 1703-ban.* Uo. 73–74. (1974) 229–236.; *Kőhegyi Mihály: A váci járás chirurgusainak és bábáinak összeírása 1749-ből.* Uo. 50. (1969)

Meg kell említeni egy módszertani buktatót is. Legutóbb Simon Katalin alapos történeti–művelődéstörténeti szintézisében nem az említett preconcepció, hanem az országos összeírások, polgárkönyvi bejegyzések, valamint a Helytartótanács iratainak elemzése eredményeképpen fogalmazta meg a török kiűzése utáni időszakról a krónikus orvos-, illetve gyógyítói hivatást gyakorlók hiányára vonatkozó véleményét Buda és Pest viszonylatában. Ugyanakkor ezek a forrástípusok csak kiegészíthetők, de nem pótolhatják a céhes iratokra épülő kutatást. Az összeírások, de még a számadáskönyvek, polgárkönyvek, adókönyvek bejegyzései is csak esetleges, töredékes információkat adnak a gyógyítói létszámról, és egy céhes keretek között működő intézmény kutatása a céhes iratok tanulmányozása nélkül problematikus.³²

Végül, a téma kutatásakor mindvégig szem előtt kell tartanunk, amit szintén Simon Katalin fogalmazott meg legutóbb: a 16–18. századi viszonyok megítélésében alapvetően hibás a 19–20. századi színvonal visszavetítése a korábbi korokra. Eredetileg R. Várkonyi Ágnes – a témában is alapkutatásokat végző munkásságának e téren tett, markáns szemléleti változást eredményező írásműveinek tanulsága ez,³³ ami az európai tudományos kutatásban mára általánosan elfogadott állásponttá vált.³⁴ Mert ha az adott kor párhuzamos európai intézményeivel, létszámadataival, fejlettségi szintjével vetjük össze a magyarországi kora újkori viszonyokat és nemcsak tudománytörténeti, hanem egy sokkal komplexebb, társadalom-, gazdaság- és mentalitástörténeti összefüggérendszerbe helyezzük a kérdést, árnyalhatjuk, módosíthatjuk a képet. Éppen az említett disszertáció bizonyítja, hogy a *korabeli* európai viszonylatban a magyarországi céhes keretek között folyó gyógyítás megállta a helyét, levéltári és szakirodalmi adatokkal bizo-

119–123.; Antall József: A magyar orvosképzés a XVIII–XIX. században és *Uő* – R. Harkó Viola – *Vida Tivadar*: Az orvosi kar fejlődése Budán és Pesten, 1777–1806. (Utóbbi két írás: <http://antall.orvostortenet.hu/>; 2015. június 8.); Réti Endre: Orvosdoktori disszertációk 1769–1848. H. é. n. (<http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/Green/author.php?name=R%C3%A9ti%20Endre&begin=q-r>, 2015. június 8.); Pestessy József: Barangolás a Traumatológiában. Gyoma 2005.

32 Simon Katalin: Mesterségből hivatás: sebész-mesterek és orvosdoktorok Magyarországon az egységes orvosi képzés bevezetéséig. Korall 11. (2010: 42. sz.) 77–85.; *Uő*: Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848). PhD-disszertáció. ELTE, Bp. 2011. 29–34. A céhes források közül céhszabályzatokat és 18. századi rendtartásokat dolgozott föl. Az ezek alapján alkotott kép azért hiányos, mert a változatos tematikájú céhes iratoknak – például privilégiumok, jegyzőkönyvek, tagfelvételi/inas szegődtetési könyvek, számlakönyvek, vándorkönyvek, anyakönyvek, vegyes iratok (hatóságokkal történő levelezés, rendeletek stb.), céhtagok írásos hagyatéka (magánlevelezés, végrendeletek, inventáriumok stb.) – ezek csak kis szeletét képezik. Más kérdés, hogy Buda és Pest esetében ezek az iratok már nincsenek meg.

33 L. a 37. jegyzet irodalmát.

34 Legutóbb: Geschichte des Handwerks – Handwerk im Geschichtsbild. Dokumentation des Workshops am 16. September 2013. Hrsg. von Titus Kockel und Klaus Müller. (Göttinger Handwerkswirtschaftliche Studien 96.) Hrsg. von Titus Kockel – Klaus Müller. Duderstadt 2014. (passim) és a 2015 nyarán megrendezett párizsi társadalomtörténeti konferencia (Workers and Mobility in the Early Modern Hungarian Cities. / Les travailleurs et la mobilité dans les villes d'Ancien Régime. Acteurs et stratégies. / Workers and Mobility in Early Modern Cities. Actors and Strategies. International Workshop, EHESS, Paris–University of Padua. 25–26 June 2015.) referátumai, különösen Erica Mezzoli, Beatrice Zucca Micheletto referátuma és jelen témában *Jamel El Hadj* előadása: La mobilité professionnelle des chirurgiens en temps de peste: Marseille XVIIe–XVIIIe siècles. (Az előadásokról készült kötetet l. a 43. jegyzetben.)

nyítva, hogy azzal azonos szinten állt az intézmények, a szakmai és a létszámarányok tekintetében.³⁵

A kolozsvári borbély-sebész céh történetének kutatásakor a levéltári és kiadott³⁶ forrásokon kívül elsősorban három, elsősorban szemlélete miatt meghatározó szerző, R. Várkonyi Ágnes, Szlatky Mária és Jeney-Tóth Annamária munkáira támaszkodhattam. Szlatky Mária már említett, Pettyéni Borbély Márton kéziratosa orvosló könyvéről írt tanulmánya nagy valószínűség szerint a kolozsvári születésű, inas-, legény- és kezdeti céhmesteri éveit a városban töltő chirurgus kéziratosa hagyatékának elemzésén keresztül rekonstruálja a korabeli céhes élet néhány jellemző mozzanatát, valamint az intézményes keretek megrajzolása után következtetéseket von le országos viszonylatban a céhes gyógyítás színvonaláról. 1971-ben készített elemzése az első történeti és tudománytörténeti-orvostörténeti szempontból egyaránt korszerű, következtetéseit és a forrásközlést illetően korrekt, levéltári forrásokkal alátámasztott tudományos közlemény a témakörben. R. Várkonyi Ágnes a kora újkori „hivatásos” és laikus orvosló társadalomról írt alapvető fontosságú, a korábbiaktól nagymértékben eltérő, sőt, ellentétes szemléletű munkákat, melyeknek legfontosabb tanulsága, hogy mind a hivatásos, mind pedig a gyógyító társadalom *a kor színvonalán, a korabeli viszonyok között* a Magyar Királyságban és Erdélyben európai összehasonlításban megállta a helyét, működőképes volt. Továbbá figyelmeztetett: a kutatásnak mindvégig szem előtt kell tartania, hogy a korabeli egészségügyi viszonyok nem érthetők meg kiragadott példák alapján; komplex, társadalom-, mentalitás- és tudománytörténeti szempontú kutatás tárhatja föl a 16–18. századi európai és magyarországi higiéniai és egészségügyi viszonyokat.³⁷ Kolozsvár 17. század végi történetével kapcsolatban pedig a város helyét, szerepét jelölte ki mind országos, mind európai viszonyrendszerben az Erdélyi Fejedelemség utolsó évtizedeiben.³⁸ Végül, a kolozsvári várostörténeti céhes és ipartörténeti kutatások vonatkozásában főleg Jeney-Tóth Annamária kutatásaira támaszkodhattam, aki a kolozsvári chirurgus céhről is több helyen is közölt adatokat.³⁹

A téma feltárásához szükséges forrásokat, a kolozsvári borbély-sebész céh iratait a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának gazdag 544. sz.

35 Simon K.: Sebészet és sebészek i. m. 4–49., 135–160.

36 Jakab Elek: Kolozsvár története. Második kötet, oklevéltárral. Újabb kor. Nemzeti fejedelmi korszak (1540–1690). Bp. 1888. Benne: A kolozsvári borbélyok privilégiuma: 611–612.; Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. I–II. Bp. 1913.; MOrvEml III. 219–220.; A céhes élet i. m.

37 R. Várkonyi Ágnes: Akiknek megszólaltak a füvek. In: *Uő*: Pelikán a fiaival. (Liget könyvek) H. é. n. [Bp. 1991. Az írás 1988-ban készült.] 86–104. – Ő irányította rá a figyelmet elsőként arra is, hogy a gyógyítás szociális kérdés is volt egyben: *Uő*: „Emlékezzünk meg a szegényekről.” In: *Uő*: A tűzvész tanúi. (Liget könyvek) H. é. n. [Bp. 1995.] 53–81. A laikus és hivatásos gyógyítók bemutatása konkrét történeti példákon keresztül: *Uő*: A fejedelem gyermekkorára. Bp. é. n. [1989.] 19–20., 27–35.; jav. és bőv. kiad.: A fejedelem gyermekkorára (1676–1688). H. é. n. [Bp. 2002.] 21–23., 31–33., 42–50.

38 R. Várkonyi Á.: Kolozsvár i. m.

39 Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 79–89.; *Uő*: Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron. (Erdélyi Tudományos Füzetek 247.) Kolozsvár 2004.

fondja tartalmazza, a város többi céhes irataival.⁴⁰ Ezeket bizonyos pontokon kiegészíthetik a már említett országos összeírások adatai, de, mint már utaltam rá, a céhes források nélkül ezek a szórványos és töredékes információk nem elégségesek ahhoz, hogy a céhben tevékenykedők létszámát meghatározzuk; az 1750-es erdélyi összeírás kolozsvári bejegyzéseit az Országos Levéltár F 50-es fondja őrizte meg.⁴¹ Itt kell megemlíteni, hogy a kolozsvári borbély-sebész céh jelen tanulmány megírásához szolgáló legfontosabb forrása, az 1698 és 1764 közötti összeírást tartalmazó céhes *protocollum*, illetve céhkönyv⁴² adatai feldolgozásra kerültek a legutóbbi időben ismét lendületet vett hazai céhtörténeti kutatások eredményeképpen a Magyarországi Céhes Adatbázis program keretén belül, annak interneten elérhető rendszerében.⁴³

A kolozsvári borbély-sebész céh történetéből

A közép- és kora újkor egyik jellegzetes gyógyítója a borbély és/vagy sebész. Feladata a hajvágáson, borotváláson kívül a korban bevett, legáltalánosabban használt gyógymódok, az érvágás és köpölyözés, valamint fogászati beavatkozások (fájdalom-, illetve gyulladáscsillapítás) elvégzése, s többek között törések, rándulások, ficamok, égési sérülések ellátása, valamint sebkezelés volt.⁴⁴ A borbély szó szinonimája volt a sebésznek (*chirurgus*);⁴⁵ az orvostörténeti szakirodalomban hol egyik, hol másik kifejezéssel, de a leggyakrabban mindkettővel: a borbély-sebész vagy a latin *chirurgus* elnevezéssel illetik ugyanazokat a céhes keretek között gyógyító személyeket.

40 RNL Kolozs, Kolozsvár Város Levéltára, Fond 544. Breasla Barbierilor Cluj. No. 1. Cluj, 1698. nov.–1803 sept. 29. Carte de socoteli a breaslei bărbierilor din Cluj. (RNL Kolozs Fond 544. No. 1.). A további időszakokra: Uo. No. 2–8.

41 MNL OL F 50 Conscriptio portarum Transylvaniae, Kolozsvár, fol. 14–15., 28.

42 RNL Kolozs Fond 544. No. 1. Valójában 1764-ig tartalmaz információkat.

43 Az adatbázis interneten elérhető: <http://arrabo.co.hu/cehek/new/>. A céhes kutatások legutóbbi eredményeiről a számítógépes nyilvántartás összefüggésében: *Kincses Katalin Mária – Rába Endre – Tuza Csilla: A Magyarországi Céhes Adatbázis. A céhes kutatások története a számítógépes alkalmazás korai lehetőségeinek tükrében.* Magyar Tudomány 175. (2014: 7. sz.) 860–870.; *Kincses Katalin Mária – Tuza Csilla: Handwerksquellen in öffentlichen Archiven.* In: Geschichte des Handwerks i. m. 61–62.; *Uők: Céhtörténeti kutatások és számítógépes adatbázis.* Levéltári Közlemények 85. (2014) 263–287.; *Uők: A XV–XIX. századi céhtörténeti kutatások újabb lehetőségei hazai és külföldi gyűjteményekről készített céhes adatbázis alapján.* Levéltári Szemle 65. (2015: 1. sz.) 57–70. – A forrás (RNL Kolozs Fond 544. No. 1.) az említett adatbázis egyik látványos példaként ismertetésre került: *Katalin Mária Kincses: The Hungarian Guild Database and its First Results in Research of Workers and Mobility in the Early Modern Hungarian Cities.* In: *Workers and Mobility in the Early Modern Hungarian Cities. Actors and Strategies.* International Workshop-Conference, EHESS, Paris–University of Padua. 25–26 June 2015. Ed. Andrea Caracausi – Nicoletta Rolla. Paris–Padua 2016. (s. a.) – Itt említem meg, hogy jelen dolgozat írása közben egy 2015 nyarán Kolozsváron tartott nemzetközi konferencián előadást tarthattam a téma néhány vonatkozásáról: *From the History of the Hungarian Barber-Chirurgical Guild of Kolozsvár.* (American Hungarian Educators Association, 40th Annual Conference, 9–11 July 2015. Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca.)

44 A céhes élet i. m. 35. Részletesen: *Simon K.: Sebészet és sebészek* i. m. 4–49., 135–160.

45 *Szádeczky L.: Iparfejlődés* i. m. I. 77.

A borbély-sebészek különleges helyet foglalnak el a céhek között is, rendhagyó foglalatosságuk miatt: míg a céhek valamilyen kézműves(ipari) termék előállításával foglalkoztak, addig a chirurgusok munkájának eredménye nem kézzel fogható, számszerűsíthető, piacokon, vásárokon, kereskedők útján értékesíthető.⁴⁶ Ez a speciális helyzet az oka annak, hogy a céhtörténeti irodalom a mai napig bizonytalan a besorolásban: mely céhekkel rokonítsa szervezetüket. A legutóbbi csoportosításban Jeney-Tóth Annamária a ruházat és tisztítás iparágai között tartja számon.⁴⁷ Ez bármily bizarrnak hangzik is, a legmegfelelőbb besorolás, mert a korabeli logikát tükrözi: az első kolozsvári polgárkönyv (1589–1614) bejegyzései között a chirurgusokat maguk az összeírók sorolták ebbe a csoportba.⁴⁸ Másrészt ez az oka annak is, hogy Magyary-Kossa Gyula, mint említettem, elmarasztalólag szól arról, hogy képzésük az iparos legényekéhez volt hasonlatos, nem pedig tudományosan megalapozott.

A kolozsvári borbély-céh 1568-ban alakult; a városi magisztrátus által megerősített, jóváhagyott latin nyelvű céhlevelük: privilégiumuk augusztus 7-én kelt.⁴⁹ Az *első önálló* borbély-sebész-céh volt Erdélyben, illetve Magyarországon. Megalakulását csak a hat évvel korábban, 1562. november 29-én privilégiumot nyert céhszövetség, több, különböző városokban (Szeben, Segesvár, Brassó, Medgyes és Beszterce) praktizáló céhmestert közös céhbe tömörítő szervezet, a Szász Egyetem királyföldi borbély- és sebészcéheinek egyesülése⁵⁰ előzte meg. (Ez a fejedelemség korának egyik első céhszabályzata volt, de maga a céhszövetség korábban jöhetett létre.⁵¹) A kolozsvári borbély-sebész-céh oklevelét 1590-ben megerősítették,⁵² majd mivel a tagok mintegy négyötöde magyar volt,⁵³ 1643-ban a konkrét szabályokat tartalmazó részt lefordították magyar nyelvre, s az így módon újraserkesztett privilégiumot február 3-án a kolozsmonostori konvent kiadta.⁵⁴

46 A céhes élet i. m. 21., 32–33. Nem azért, mert nem produktívak, hanem azért, mert (az ötvösökkel, kőpírókkal, öntőkkel, gyertyamártókkal és szappanosokkal együtt) nem tartoznak sem a ruházati, sem az építkezési, sem az élelmezési, sem pedig a háztartásokat és a mezőgazdaságot kiszolgáló kézművesiparhoz.

47 Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 8. Alapos megfontolás után tette ezt, miután áttekintette a teljes korábbi irodalmat, Szűcs Jenőtől kezdve Granasztói Györgyön keresztül a néprajztudósokig (Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 49–51.; Granasztói György: Társadalmi tagozódás Brassóban a XV. század végén. Századok 106. (1972: 1. sz.) 381.; Magyar néprajz nyolc kötetben. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Főszerk. Domonkos Ottó. Szerk. Nagybakay Péter. Bp. 1991. 32.).

48 Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 43.

49 MOrvEml III. 219.; Jakab E.: Kolozsvár története i. m. 314.

50 A céhes élet i. m. 113–119. és Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 41. A céhuniókról, közöttük is a királyföldiekéről l.: A céhes élet i. m. 18–19.

51 Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 82.

52 Szádeczky L.: Iparfejlődés i. m. II. 313.; MOrvEml III. 251.

53 Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 81. – A 15. században a latin és német nyelvű céhes okleveleket Kolozsváron a 16. század közepétől és a 17. század folyamán fölváltották a főleg magyar nyelvűek. Szádeczky L.: Iparfejlődés i. m. I. 232.

54 Közli Jakab E.: Kolozsvár története i. m. 314–320. Jegyzetéből megtudható, hogy az irat a céh városházán őrzött ládájából került elő és hitelesíten. Kivonatolva közli a forrást: MOrvEml III. 219–220., aki az eredeti példánnyal Kolozsvár város levéltárában találkozott. Uo. 219. (Mindkét változat elveszett vagy lappang.)

E céhlevél tartalmán kívül a szakirodalom szórványos adatokat tudott elénk tárni a céhről⁵⁵ és annak tagjairól, melyek kronologikus sorrendben a következők. 1599-ben egy szlovák nemzetiségű nagyszombati borbély-sebész folytatódt polgárjogért Kolozsváron – további sorsát nem ismerjük.⁵⁶ Az 1589–1614-es első kolozsvári polgárkönyv 13 borbélyt említ,⁵⁷ akiknek 80 százaléka magyar származású volt, s hogy Kolozsvárról, Szeben egyik külvárosából, Bihar megyéből, valamint Kolozs megyei falvakból származtak.⁵⁸ Az 1600–1603 közötti városi adójegyzék 17 borbélyt említ.⁵⁹ Nem tudni pontosan, ezek mind céhmesterek voltak-e vagy a létszám a céhlegényekkel együtt értendő, akik nem egyszer szintén adóztak. Feltételezem, hogy olyan legényekről van szó, akik mesterremekük bemutatása előtt álltak, céhmesteri titulusuk megszerzésére várva. A városi számadási jegyzőkönyv 1603. július 15-én kelt feljegyzése névtelenül említ egy chirurgust, aki 4 forintot kapott fizetségül „bíró uram hagyásából”, amikor „Zékelj Mártonnak az Híd kapun való tizedes... thordai bolond Asztalos Bálint betörte vala az fejét”.⁶⁰ Az 1605. évi dézsmajegyzék kettő, az 1618. évi adójegyzék kilenc városi borbélyről tudósít.⁶¹ Az 1609–10. évi városi számadáskönyv említ egy Borbély Márton nevű chirurgust, s ugyanebből az időszakból ismerjük Somosi Borbély Péter nevét is.⁶² Végül 1629. [június 27-én] „Lintzegh Borbély János uramnak adatott bíró uram bizonyos betegnek meggyógyításáért négy forintot”, majd november 10-én „Linczegh Borbély Jánosnak adattanak... valami sebes darabantoknak meghgyógyításáért, két forintot ötven pénzt.”⁶³

Még az 1649. évi adókönyv tartalmazza a legtöbb adatot a kolozsvári borbélyokról, mert nemcsak létszámukról, hanem anyagi körülményeikről is szól. Adózási besorolásuk alapján megtudjuk ugyanis, hogy a tíz kolozsvári borbély-sebész közül egy fő úgynevezett $\frac{1}{8}$ -os, három fő $\frac{1}{4}$ -es, másik három fő $\frac{3}{8}$ -os, további két fő $\frac{1}{2}$ -es, végül egy fő $\frac{5}{8}$ -os adót fizetett,⁶⁴ ami azt mutatja, hogy a társaság fele a legalacsonyabb adó kategóriába tartozott. A többiek viszont az átlagosba tartoztak, ami például az ötvösökével hasonló egzisztenciát jelentett,⁶⁵ vagyis a polgárság középső harmadát, illetve annak gerincét alkották a 17. század első felében Kolozsváron.

A borbély-sebészek és a hatalom, illetve a város kapcsolatáról két fontos információ ismeretes ebből az időszakból. Egyrészt Bethlen Gábor 1619-ben hozott

55 Jeney-Tóth Annamária az adatok esetlegességére már rámutatott: „A borbélyok munkáját mindössze néhány alkalommal említették a számadáskönyvekben, kivételes alkalmakkor.” *Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 122.*

56 *Jeney-Tóth A.: Míves emberek Uo. 38–39.*

57 *Uo. 38–39.*

58 *Uo. 39. és Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 81.*

59 *Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 44.*

60 *Uo. 143.*

61 *Uo. 30., 44.*

62 *Uo. 85., 183., 186. és 29.*

63 *Uo. 163–164., 358.*

64 *Jeney-Tóth A.: Vázlatok i. m. 87.*

65 *Uo. 89.*

egy szigorú rendelkezést: ha egy halálos kimenetelű esetben egy mester előzőleg elmulasztja a konzíliumot céhtársaival, életével fizet mulasztásáért.⁶⁶ Másrészt szintén 1609-ben készült az első olyan limitáció (árszabás, amely meghatározza az általuk elvégzett gyógyító munka árát), amely a borbélyokkal is foglalkozik, s ettől kezdve az összes fejedelmi és városi árszabás külön is kitért rájuk.⁶⁷

Látható, hogy a 16–17. századi számadáskönyvek, polgárkönyvek, adókönyvek fontos, de csak nagyon töredékes információkat tartalmaznak, s ugyanez mondható el a 18. századi hasonló forrásokra is. Az 1750-es erdélyi összeírás kolozsvári lapjai összesen három borbélyt említenek: Paulus Veszprémit, Franciscus Borbélyt, Casparus Borbélyt,⁶⁸ valamint Borbély Zsigmondot, illetve özvegyét: „Sara Haupman Vidua Sigismundi Borbély”.⁶⁹ Végül a 18. századból egyetlen adatunk van még: 1720-ban a pestisjárvány alkalmával a Szent Erzsébet-ispotályban működött egy orvos is.⁷⁰

Céhes keretek és gyógyítás a privilégiumok tükrében

A céh azonos iparág kézműveseinek érdekvédelmi szervezete. Célja, hogy védekezzen az idegen áruk és iparosok konkurenciájával szemben, s birtokoljon egyfajta monopóliumot (a többé-kevésbé zárt piacon) a nyersanyagvásárlás és késztermék eladás terén. Egy munkafolyamatokat, vásárlást, eladást, de életmódot is szabályozó intézmény (kezdetben vallási és oltárfenntartó társulatként is funkcionált).⁷¹

Első pillantásra nem könnyű belátni, hogyan felelhetett meg ez a keret a korabeli egészségügyi feladatok végzésének. Adódik a kérdés: a céhes keretek mennyire voltak alkalmasak a gyógyítás szakmai kívánalmainak biztosítására, illetve képesek voltak-e azt garantálni?

A fenti definíció kibontásával közelebb kerülhetünk a kérdés megválaszolásához. A céh ugyanis egy gazdaságilag és társadalmilag zárt közösség, amely megállapodott egy szabályrendszerben, amit saját érdekközösségéhez igazított. Olyan szakmai alapon szerveződött intézmény, amely a tagok munkájának, vagyis gazdasági szerepvállalásának és közösségi életének egyaránt keretet adott. Ez a keretrendszer azonos lehetőségeket biztosított tagjainak, de azonos tilalmakat is megfogalmazott számukra, ami az érdekvédelem kiindulópontja volt. Ez a zárt gazdasági érdekszövetség nemcsak „befelé” érvényesült, hanem „kifelé” is köz-

66 Szádeczky L.: Iparfejlődés i. m. I. 78.

67 Uo. 77–78.

68 MNL OL F 50. fol. 14–15. (Nemcsak a nevük volt Borbély, a foglalkozás rovatban is szerepel a mesterség.)

69 MNL OL F 50. fol. 15. Az összes kolozsvári gyógyítót tekintve is csak egyet dokumentál: „Samuel Pataki medicus Hortum habet in suburbio Hungarico sine Proventu.” MNL OL F 50. fol. 28.

70 MOrvEml I. 134.

71 Utóbb: Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 79.

vetítette a tagok közös érdekeit: a céhen kívüliek konkurenciájának és a városi önkormányzat céh felé irányuló elvárásainak tekintetében. Olyan azonos szakmai ismereteket kívánó, megállapodott családi viszonyokkal – a céhmesteri tagság előfeltétele volt a házasságkötés – rendelkező felnőtt férfiak társulása, akik polgárjoggal, saját ingatlannal, azaz megfelelő egzisztenciával rendelkeztek, a város adózó közösségének biztos tagjaiként. Mindez érvényes volt a borbély-sebészek esetében. A biztos egzisztencia, családi megállapodottság, anyagi viszonyok – ami minden céhmester tagfelvételének feltétele volt – pedig különösen fontos volt a borbély-sebészek esetében, mely foglalkozás a többinél hangsúlyosabban épült a személyes bizalomra. Vagyis a céhes keret mind az egzisztenciális, társadalmi, mind a gazdasági, mind pedig a szakmai érdekvédelmet biztosítani tudta a borbély-sebészek számára is. Ennek tükrében tekintsük át az 1568. évi céhlevél, illetve annak 1643. évi változatának paragrafusait⁷² a gazdasági érdekvédelem, a szakmai érdekvédelem és garanciák, a hierarchia, tisztségek, a tagság feltételei, a vallási-közösségi funkció, valamint szociális közösségi és karitatív szerep szempontjából.

Rendhagyó módon, éppen azért, mert a borbély céh nem egy készterméket előállító, produktív szervezet volt, a privilégiumokban talán a legkevesebb szó a céh gazdálkodásáról esik. Ennek a céhládában tartott tőkéjét, vagyis a céh közös vagyonát a mesteremberek által befizetett személyenkénti két aranyforint és 25 dénár jelentette, amit az inas szegődtetési pénz, s a bírságok egészítettek ki. A céhlevél, de a fennmaradt céhes iratok egyike sem szól arról, hogy a kolozsvári borbély céhnek saját szőlője, malma, legelője, szántója, pincéje, egyáltalán majorsága lett volna, ami a közös bevételeket gyarapította volna. A borbélyok számára a megélhetést csakis a céhbe való tartozás biztosíthatta – a városban a céhen kívülieket nem tűrték meg –, mert magánpraxist fele- vagy harmadrészben sem lehetett folytatni, sem céhen kívülvel közösen praktizálni, idegen legénnyel, kontárral társulni (például egy közeli településen).⁷³ Ez ugyanis azonnali kizáráshoz vezetett, ami az illető egzisztenciáját fenyegethette, hiszen a továbbiakban a városban munkát nem vállalhatott. További gazdasági vonatkozású szabálya volt a tagok, illetve a mesteremberek számára (a céhmester-jelölt önkéntesen fizetett lakomáján kívül), hogy az inasok fizetségét 1562-ben még a mindenkori bevétel harmadában, 1643-ban pedig már negyedében határozták meg.

A szakmai érdekvédelem a gazdaságinál hangsúlyosabban szerepel a privilégiumokban. Mint említettem, csak céhtagok praktizálhattak a szakmában, az idegeneket teljes mértékben kizárták, közösen senki sem gyógyíthatott céhen kívülvel, ami egyfajta belső szakmai kontroll alapját teremtette meg. Logikus és „életszerű” ugyanakkor az a kitétel, hogy bizonyos, a szakmához kapcsolódó résztvevőket üző, a városban vándorként megforduló laikus gyógyítók: a kenőket, (vásárokon) orvosságot áruló személyeket, szembetegségeket és fogba-

72 L. az 54. jegyzetben felsorolt munkákat.

73 Jeney-Tóth A.: *Míves emberek* i. m. 99.

jokat gyógyítókat megtűrték – nem volt eszközük a városban csak ideiglenesen megforduló orvoslók kitalására –, s velük a céh tagjai kapcsolatba léphettek, például orvosságokat vásárolhattak tőlük. A szakmai felügyelet, a konzílium fóruma a 15 naponként, a főcéhmester által kötelezően összehívott gyűlés volt, ahonnan egyetlen céhtag sem hiányozhatott a mestertől a legényeken át az inasokig.

A céhgyűlések azért is jelentettek szakmai kontrollt, mert inast szegődtetni és legényt fogadni csak a többi céhmester beleegyezésével a céhgyűlésben, vagyis nyilvánosan lehetett. A mesterembernek és inasának, legényének együttműködését oly módon szabályozták, hogy utóbbiakat mindenkor be kellett vonni a gyógyításba, de a gyógyszereket a mesternek kellett előteremtenie, beszereznie. Úgy tűnik, kifejezetten a legény feladata volt az utógondozás; a szabályzat kimondja, hogy a beteget a teljes gyógyulásig kellett gondoznia: amennyiben ezt elmulasztaná, elveszíti a gyógyításért járó őt megillető bér egészét. A kolozsvári borbélycéhlevél egyik legfőbb tanulsága, hogy míg a céhmesterek mindenkor a betegek gyógyításával foglalkoztak, s a céhlevél mindenhol a gyógyító tevékenységről beszél, addig a borotválás és hajmosás, -vágás kizárólag az inasok és a legények feladata volt, akiknek egyébként minden héten be kellett mutatniuk eszközeiket mesterüknek. Nem találni nyomát egyébként sem az 1568., sem az 1643. évi céhlevélben annak, hogy a borbély-sebészek elengedtek volna egy vagy két tanulóévet azok számára, akiknek apja szintén szakmabeli volt, mint az a többi kolozsvári céhben bevett szokás volt. A kolozsvári céhszabályzat a konzíliumi kötelezettségről konkrétan nem szól, valószínűleg annak írásba foglalására azért nem volt szükség, mert a már fent említett, Bethlen Gábor által bevezetett szigorú rendelkezés miatt magától értetődő volt.⁷⁴

Végül szintén a szakmai színvonalat (is) kívánták biztosítani, illetve fenntartani a céhben azáltal, hogy a megbetegedett mestereknek – hogy munkából való kiesésük egzisztenciájukat ne fenyegetse, s gyógyulásuk után visszatérhessenek – a kieső jövedelmét esetenként egy aranyforinttal pótolta a céh. Így felépülése után folytathatta praxisát (s vissza kellett fizetnie a segélypénzt).

A céhtisztviselésekről szólok még; a privilégiumlevél elsősorban a hierarchiába enged bepillantást. A céh egymással egyenrangú, azt irányító tagjai a mesterek voltak, akikre a szabályok vallásuktól függetlenül egyformán vonatkoztak, és egyenlő számban tartoztak a magyar és szász nemzethez. A főcéhmester annyiban emelkedett ki közülük az 1643. évi oklevél tanúsága szerint, hogy feladata volt a céhgyűlések összehívása, levezetése, valamint ítélezés kisebb vétségekben, kihágásokban, melyek még nem tartoztak a városi bíróság illetékességébe. Külön érdekessége a kolozsvári borbély céhnek, hogy az özvegyasszonyok és a gyermekek, ha már anyjuk sem élt, nemre való tekintet nélkül, tehát a leányok is, teljes

74 A Szász Egyetem 1562. évi borbély és sebészcéh-szabályzata még említi azt (A céhes élet i. m. 117.), az 1628-as marosvásárhelyi céhszabályzat is (*Szádeczky L.*: Iparfejlődés i. m. 106.), a 18. század első felében, 1744-ben pedig a nagyváradi is (Erdély és a Partium a 16–19. században. Várostörténeti források. Szerk. Gorun-Kovács György – Jeney-Tóth Annamária. Debrecen 2005. 206–210.).

jogú tagokká váltak férjük/atyjuk halála után, ha tovább vitték annak praxisát (erre a továbbiakban még kitérek).

A céhbe kerülés, a tagság feltételei a borbélyok esetében a többi céhnél szigorúbbak voltak, ami minden bizonnyal a szakma kényesebb voltából ered. Mint említettem, egyenjogú tag csak az lehetett a borbély céhben, aki elnyerte a kolozsvári polgárjogot. Ennek feltétele, hogy a jelöltnek igazolnia kellett törvényes származását (bemutatván születési bizonyítványát), feddhetetlen életvitelét, házasságkötését, továbbá a kezesek jóállása mellett egy gira ezüstöt kellett fizetnie. Következett az eskütétel a város törvényeinek betartásáról és fölvettek a polgárok közé.⁷⁵ Az immáron polgárjoggal rendelkező legény avagy céhmester jelölt, amennyiben megfelelő egzisztenciával és a két aranyforint 25 dénár (1643-ban 6 forint és 75 dénár) beállási összeggel rendelkezett, bemutathatta a céhben a tanulásának folyamatát dokumentáló úgynevezett vándorlevelet és elkészíthette mesterremekét. A borbélyoknál három féle kenőcs („kenő ír”, „szederjes”, „érlelő kenő”) volt a vizsgamunka, ezt követően kérelmezhetette a jelölt a céhbe való felvételt.⁷⁶ A borbélyoknál ez a többi céhnél szigorúbb eljárást jelentett, mert nyilvánosan történt, az összes céhmester grémiuma előtt. Végül az illető elment kezeseivel a városi esküdtek elé, ahol bejegyezték nevét a város könyvébe, majd ezután válhatott a céh egyenjogú tagjává,⁷⁷ ahol első teendője a céhtagok ünnepélyes megvendégelése volt (amire szintén csak a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező ifjú céhmesterek voltak képesek).

Az inas szegődtetés alapvető feltétele az erkölcsi feddhetetlenség, a keresztlelél bemutatása, a jó hírnév volt.⁷⁸ A mesterhez való beállás külön ceremónia volt; a céhek többségében, így a borbélyoknál is csak céhmester(ek) jelenlétében történhetett.⁷⁹ Az inasok 3–4 évig tanultak, és mindössze 1 forintba került a beállásuk.⁸⁰ Itt kell megjegyezni, hogy a kolozsvári borbélycéhlevelek mindvégig inas-ként emlegetik a más céhekben legénynek nevezett, tudásban, rangban az inasok és a céhmesterek között elhelyezkedő, nagyjából 16–20 éves fiatalokat, akik vándoréveiket töltötték a céhben szakmai tapasztalatszerzés céljából.

A céh vallási funkciója, szociális hátteret adó szervezeti kerete és az erkölcsi normák betartása a korabeli emberek mentalitásában összekapcsolódott. A kolozsvári borbélyok céhlevelének megújítására a 17. században azért is volt szükség, mert 1643-ban már nem voltak érvényesek az 1568-ban rögzített állapotok a céh karitatív szerepvállalása terén. A korábban kizárólag katolikus felekezethez tartozó céhtagok által fenntartott, működtetett oltárjavadalom 1643-ban már nem létezett. A 17. század közepére megszűnt a katolikus felekezeti hovatartozás kizárólagossága. A céhmesterek megválasztásában elsődleges szempont volt az

75 Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 79.

76 Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 89.

77 Uo. 80.

78 Uo. 88.

79 Uo. 82.

80 Uo. 82–83.

erkölcsi megbízhatóság; az illető anyagi viszonyait, polgárjogának meglétét csak ennek igazolása után kezdték vizsgálni. Ebben az időben a céhnek két főcéhmestere volt, egy magyar és egy szász nemzethez tartozó. A főcéhmesterek feladata volt a tagok, legények, inasok erkölcsi felfogásának, életvitelének folyamatos szemmel tartása. A kártyásokat, kockajátékokat űzőket, a zajos éjszakai életet élőket, vagyis a nem megfelelő életvitelű tagokat joguk és kötelességük volt pénzbüntetéssel sújtani, harmadszorra pedig kizárni a céhből. Kisebb vétségekben a főcéhmesterek rendreutasíthattak és megbírságozhattak a céhben mindenkit, de a céhlevél kifejezetten tiltotta, hogy vallásában, felekezetében bárkit is háborgassanak.

A céhgyűlésnek is ebben a szellemben kellett havonta kétszer lezajlania, kerülve a hangoskodást, veszekedést, pártoskodást, egymás megrágalmazását. Ne feledjük, a köznapinál kényesebben kellett minderre ügyelniük, hogy a pácienseik bizalmát megtarthassák. A bizalomnak kellett érvényesülnie a céhen belül is: a céhmesterek egymás legényeit, inasait nem csábíthatták át. A céh minden tagjának és családtagjaiknak egyaránt részt kellett venni a céhmesterek és minden családtagjuk (feleségük, gyermekeik) temetésén.

A kolozsvári borbély-sebészeknél a karitatív vagy szociális szerepvállalásnak többféle módját is megfigyelhetjük. Az egyik a már említett egy aranyforintnyi segélypénz volt, valamelyik mester munkából való kiesése miatt. Továbbá, ha egy céhmester megöregedett, megbetegedett, s segítség vagy ellátás nélkül maradt, két ifjú mestert rendeltek mellé éjjel-nappalra, sőt, ha a mesterember felesége betegedett meg, akkor kettőt a többi mesterfeleségek közül.⁸¹ Ha a mesterfeleségek közül valaki nem tudott ennek eleget tenni, maga helyett kellett küldeni valakit, hogy a beteg céhtag-feleséget ápolni tudják. E ponton érdekes és rendhagyó a kolozsvári borbélyok céhszabályzata, tudniillik a nők: a céhmester-feleségek, sőt -leányok tekintetében. Ugyanis a céhmester halála esetén – miként arról fent már szó esett – az özvegy (bár a férje neve alatt, de) teljes jogúként tovább folytathatta férje praxisát. Amennyiben újból férjhez ment egy szakmabelihez, annak belépését nagyban megkönnyítették a céhbe, mert jogilag már csak egy fél praxist kellett a jelöltnek „megvásárolnia”, az özvegy jogán már úgymond félig a céhbe tartozott, s a tagfelvételi díjnak is csak a felét kellett befizetnie.

A borbély céh tehát biztosította az özvegyek számára is a mesterség művelésének lehetőségét. Jeney-Tóth Annamária kutatásai bizonyították: az özvegyek éltek is a lehetőséggel, és a céh teljes jogú tagjaiként viselkedtek.⁸² Ugyanez vonatkozott az árván maradt fiú-, de leánygyermekre is, bár ez a kérdés további kutatást és jogi tisztázást kíván; az 1643-as privilégium kimondja, hogy az árván maradt gyermek is továbbviheti a borbélyüzletet.

Végül szintén egy olyan rendhagyó feladatára térek ki a kolozsvári borbély céhnek, amely speciálisan a szakmához kötődött. Az 1643-ban kiadott irat rögzíti ugyanis, hogy – kiváltképp hadakozás idején – ha a fejedelem vagy a városvezetés

81 Jeney-Tóth A.: Adalékok i. m. 87.

82 Jeney-Tóth A.: Míves emberek i. m. 113.

elrendeli, orvossággal és egyéb eszközeikkel kell hadba vonulniuk, felekezeti számarányuknak megfelelően.

A fentiek tükrében elmondható, hogy a céh intézménye megfelelő keretet adott a korabeli gyógyításnak a borbély-chirurgus szerveződések által, betöltvén egészségügyi intézmény funkcióját. A céhes keretek alkalmasak voltak a gyógyítás szakmai kereteinek biztosítására. A céhbe való belépés megfelelő garanciát adott a céhtagoknak ahhoz, hogy praxisukat kiépítsék, egzisztenciájukat fenntarthatassák, egyáltalán gyógyító munkájukat végezdhessék. A kolozsvári borbély céh ezt ésszerű módon szabályozta: szigorú keretek között, ugyanakkor egyfajta szociális biztonságot is nyújtva a céhtagoknak és családtagjaiknak, valamint teret engedve azoknak is a város gyógyító életében, akik ideiglenes megjelenésük (vándorgyógyítók) miatt nem veszélyeztették pozícióikat, de például az orvosságok beszerzésében a tagok hasznára lehettek, illetve olyan területeken működtek (foghúzás, hályogkovácsok), melyek szigorúan nem tartoztak saját feladataik közé.

A kolozsvári borbély céh létszáma, 1698–1764

A tanulmány utolsó fejezetében szeretnék rátérni a céhtisztségek és a létszámadatok kérdésére a céhes források tükrében. E tekintetben a kolozsvári borbélyok 1698 és 1764 között vezetett céhkönyvének⁸³ feltárása hozott eredményeket. Mint említettem, a forrás bekerült a Magyarországi Céhes Adatbázisba, ami az elemzést nagyban megkönnyítette. Egy olyan forrásról van szó, amelyik 66 éven át rögzítette a céh tagjainak tevékenységét magyar nyelven, 91 fólíó terjedelemben. Olyan unikális forrás, amely gyakorlatilag a 17. század vége és a 18. század második harmadának vége közötti időszakban minden, a céh életével kapcsolatos anyagi és szervezeti információt rögzített megőrzött. Többek között a céhtagok nevét évszámokhoz köthetően, a céh gazdálkodását dokumentáló befizetések, fizetési elmaradásokat, az inasszegődtetéseket. Mintegy 250 céhtagról tudhatunk meg a születési helyre, időre, a halálozás helyére, időpontjára, a nemzetiségre, felekezeti hovatartozásra, családi állapotra, rokoni kapcsolatokra és nem utolsósorban a céhben viselt tisztség(ek)re vonatkozó adatokat. Végül, de nem utolsósorban a céh belső működése is feltárul a forrás alapján. A céhtagok névsorát a melléklet tartalmazza.⁸⁴

A forrás elemzése alapján a kolozsvári borbély-chirurgus céhről a következők mondhatók el. A céh élén a két főcéhmester állt, akiket évenként újevkor vagy vízkeresztkor választottak meg, a legelső céhgyűlésen. 1698–1764 között az egyikük református, a másikuk unitárius volt. Nagyobb részben magyarok voltak, nagyjából harmad részben a szász nációnak tagjaiból kerültek ki. Ugyanez a nemzetiségi és

83 RNL Kolozs Fond 544., No. 1.

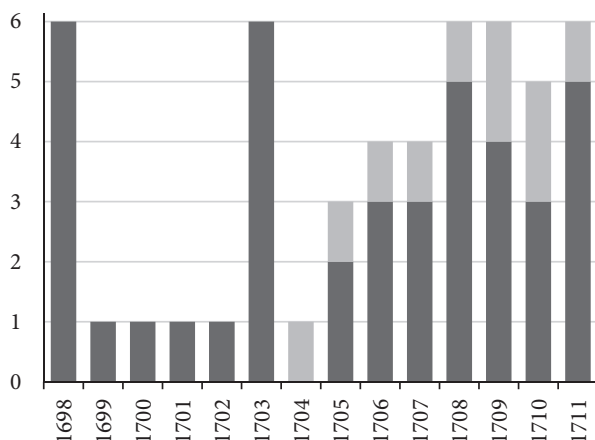
84 Helyhiány miatt el kellett tekinteni attól, hogy a tagokat évenkénti csoportosításban is összeírjam. Ugyanez az oka annak is, hogy a továbbiakban a forrásból csak kiragadott példákat idézek.

felekezeti számarány jellemzi a többi céhtagot is: 1698–1764 között a céhmesterek nemzetiségi-felekezeti megoszlása megfelelt a céhen belüli nemzetiségi és felekezeti megoszlásnak. Feladatuk volt, mint említettem, a céhgyűlések összehívása, levezetése. A céhmesterek közül bárki lehetett főcéhmester, több alkalommal is, vagy több éven keresztül. A kolozsvári forrás a főcéhmestert egyértelműen és mindenhol atyamesternek nevezi. Ugyanez vonatkozott minden más céhtisztségre is, ugyanaz a céhmester lehetett egymás után vagy egyidejűleg évekig atyamester, bejárómester, főcéhmester. Ilyen személy például Fejervari Borbély István, akinek pályafutását a céhben 1711–48 között, 38 éven keresztül kísérhetjük figyelemmel a forrás alapján. 1711-ben lett céhmester, 1717-ig más tisztséget nem viselt. 1715-ben először választották meg atya-, azaz főcéhmesternek, majd 1725-ben és 1733-ban is. Bejárómester volt több mint két és fél évtizeden át, 1721 és 1747 között. Itt kell megemlíteni, hogy a szakirodalom az atyamestert nem a főcéhmesterrel, hanem a dékánnal azonosítja,⁸⁵ aki a legények és az inasok vezetője, irányítója volt, akik vándoréveiket töltötték a céhben, és többnyire az ő házában szálltak meg. Kolozsváron ezt a feladatot a céhmesterek közül kikerültek látták el – listájuk hosszú –, egy vagy két éven keresztül, ami arra utal, hogy ezen a településen valószínűleg nem a dékán adott szállást a legényeknek, akik 3–4 évet töltöttek a céhben. A bejárómester vizsgálta felül a céhbe „bejárók”, azaz az inasok és legények munkaviszonyát, magánéletét. Az említett Fejervari Borbély Istvánon kívül huzamosabb ideig például Bikfalvi Borbély Dániel (1736–48), Kolosvari Borbély Ferenc (1739–56) volt bejárómester. Visszatérve az atyamesterekre, a sok éven át ezt a tisztséget viselők között említhetjük például Koszorus Borbély Ferencet (1717–23), Kovács Gáspárt (1718–31), s a Szikszai Borbély (János, idősebb és ifjabb Péter) családból 1701–1708 között Jánost. A dékáni posztot talán a legtovább és kivételként folyamatosan Veszprémi Borbély Pál töltötte be, aki 1727–62 között, több mint három évtizeden át igazgatta a legények dolgait. A forrás megemlíti olyan legényeket, akik már céhmester jelöltek voltak, de „sorukra várakozva”, valószínűleg hely-, illetve státushiány miatt jogilag szerepeltek legényként, képzettségüket tekintve már mesterjelöltek voltak (például Rediger József 1759-ben, Kolozsvári Ferenc és Nagy József 1760-ban, Kolozsvári Ferenc 1761–63 között).

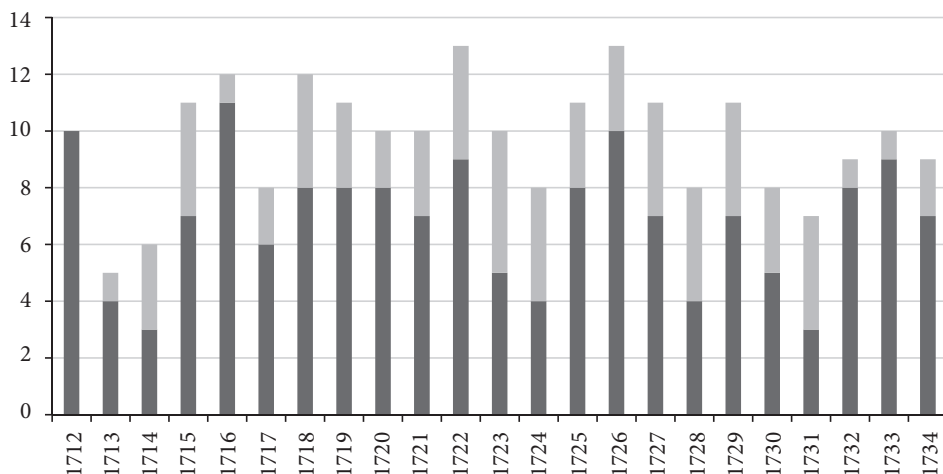
Alapvető kérdés a létszámadatok meghatározása. Mint a fentiekben láttuk, a polgárkönyvi, számadáskönyvi, adókönyvi, népszámlálási stb. adatok e tekintetben nagyon szórványosak. Egy-két nevet találunk bennük, melyek alapján az a kép alakult ki, hogy a magyarországi borbély-sebész céhek minimális létszáma miatt a gyógyítás színvonala magától értetődően elégtelen, s a kora újkorban a lakosság ellátatlan volt. A céhes iratok alapján, Kolozsvár példáján e téren nemhogy módosítani, de a létszám elégtelenségére vonatkozóan cáfolni lehet mindezt. Az 1698 és 1764 közötti adatokat tartalmazó forrásunk a be- és kilépés tényét, illetve valamilyen más eseményt – például taksa-fizetés ténye vagy annak elmaradása, pótlása – rögzítette. Ezért nincs minden évből mindenkiről adat. Azért a „köz-

tes” éveket is meg lehet határozni, vagyis feltételezhető, hogy ha valaki például 1698–1703 között mesterként tevékenykedett, majd 1709-ben is, akkor a köztes időben, 1703 és 1708 között is a céh tagja volt.⁸⁶ A kolozsvári borbély céh létszámát a következő ábrák szemléltetik.

Céhmesterek 1689–1711

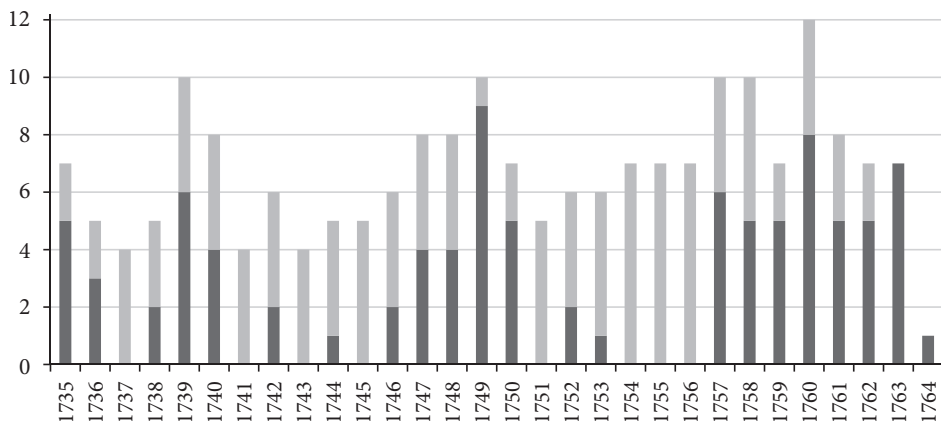

Céhmesterek 1712–1734

⁸⁶ Sötétebb árnyalattal jelöltem azok számát, akiket a forrás az adott évben említ, világosabbal a köztes létszámadatokat.

Céhmesterek 1735–1764

Végezetül a létszámadatokról, illetve azok alapján a következők állapíthatók meg. A 17. század végén, a 18. század elején, azaz 1698 és 1711 között, azaz a Rákóczi-szabadságharc végéig a kolozsvári borbély céh mestereinek száma hat volt. 1712-ben egyelőre ismeretlen okokból a céhmesterek száma duplájára emelkedett, 1712 és 1733 között legalább 10, de inkább 12 mester tevékenykedett a céhben. A kiugró évek: 1722 és 1726, amikor egyidejűleg 13 céhmestere volt a borbélyoknak.

Úgy tűnik, 1733 után is alig csökkent vagy állandósult ez a létszám, legalábbis a korábbi időszaknál esetlegesebben vezetett céhkönyv ezt dokumentálja. A 18. század második és harmadik évtizedéről elmondható tehát, hogy a korábbi időszakhoz képest a tagok létszáma megduplázódott. Mindez bizonyosan a demográfiai változásokkal és a város gazdasági erejének növekedésével hozható összefüggésbe. Az 1730-as évektől folyamatosan két dékánt választottak. Ez arra utal, hogy a felfogadott legények száma megnőtt, a céhkönyv ekkortól évente minimálisan 12–15 újonnan belépő legény nevét dokumentálja. Tudjuk azt is, hogy egy-egy céhmester egyidejűleg egy vagy két legénnyel, valamint két vagy három inassal együtt dolgozott.

Ily módon a 18. század első harmadában Kolozsváron céhes keretek között, átlaggal számolva hat céhmester, 9 legény és 15 inas, azaz kb. 30 gyógyító személy működött, a század második felében pedig ennek duplája, azaz kb. 60 személy (a nőket orvosló borbélyfeleségeket nem számolva). A céhkönyv alapján, melyben ismétlem, minden, a céhben tevékenykedő személy név szerint szerepel, az eddigiekhez képest alapvetően más kép bontakozik ki mind a céhszervezetet, mind pedig a létszámokat tekintve.

* * *

Úgy vélem, a becsült létszámok tekintetében nagyságrendileg hozhat változást, új eredményt a levéltári források célzott és szisztematikus feltáró munkája, nem-

csak Kolozsvár esetében. A létszámadatok módosulása pedig társadalomtörténeti kérdésekhez vezet. Vagyis szűkebb témánknál maradva, a céhes keretek között tevékenykedő borbélyok, orvosok létszámadatainak meghatározásához vagy becsléséhez az elsődleges források a céhes iratok, közöttük is a nem egy esetben évtizedeken keresztül vezetett céhkönyvek, melyeket a kutatás eddig egyáltalán nem használt. Ezen forrástípusok, források feltárása, a Várkonyi Ágnes által hangoztatott szemléletváltás nagyban árnyalhatja, módosíthatja, sőt felülírhatja a korábbiakat. Nemcsak azon érdemes elgondolkodni a továbbiakban, hogy a céhes keretek között folyó magyarországi gyógyításról és a lakosság ellátatlanságáról kialakult, eddig élő képet módosítsuk – a kutatásban a céhtörténeti forrásokra fektetve a hangsúlyt –, hanem arról is, hogy a kolozsvári példa európai viszonylatban is egyedülálló. Mindez fölveti a kérdést: miért volt ilyen sok gyógyító Kolozsvárott? Vajon nem egy példa nélküli jelenségnek lehetünk tanúi, valamiféle céhes keretek között *már ekkor* működő gyógyító „szakiskolának”?⁸⁷

87 A kolozsvári orvos-sebészeti intézet, az Institutum Medico-Chirurgicum 1775-ben alakult, s mintegy 13–20 hallgatója volt. Líceumként, középfokú oktatási intézményként működött, melynek hallgatói orvosi egyetemen folytathatták tanulmányaikat. Vö. Simon K.: Sebészet és sebészek i. m. 70., 149. A kutatásnak a továbbiakban kell feltárnia, hogy a borbély-sebész céh és az intézet között volt-e kapcsolat és miért éppen itt alakult meg egy ilyen profilú intézmény.

Melléklet

A Kolozsvári borbélymesterek névsora és tisztségeik, 1698–176488

Ambrus *Borbély* Dániel 1750 (cm.), 1759 (ref. bm.), 1760, 1763 (cm.); Arki Adám 1733 (d.);

Baghodi *Borbély* Péter 1734 (cm.); Bagneli *Borbély* Péter 1716 (am.); Bagosi Marton 1729–1730 (cm.); Baguczki Pál 1734, 1736, 1738 (cm.), 1740 (d.); Bajai Andras 1698 (cm.); Bakó István 1733 (cm.); Balog János 1726 (cm.); Balog Mihály 1725–1726 (cm.); Bausmert János 1733 (cm.); Beldi Istvan 1723 (cm.); Benedek János 1735–1736 (cm.); Benkő Joseff 1758 (cm.); Berekszászi Josef 1718 (cm.), 1719 (d.); Berner István 1739–1740 (d.); Bikfalvi *Borbély* Dániel 1735 (am.), 1749 (bm.); Bikfalvi Sámuel 1740 (cm.); Binder Samuel 1718 (cm.); Biro Adam 1729 (cm.); Bitskei Pap Mihály 1735 (cm.); Bodvári Lajos 1749 (cm.); Bogdani Sajgo Benjamin 1749 (cm.); Boldisár Mihály 1720–1721 (cm.); Borbély Mihály 1731 (cm.); *Borbély* Dániel mester 1708, 1711 (cm.); *Borbély* Pál 1733 (cm.); *Borbély* Péter 1748 (cm.); *Borbély* Zsigmondné 1749 (cm.); Botka Márton 1718 (cm.); Brassai Beldi Istvan 1698 (cm.); Braun Marton 1747–1748 (cm.);

Caldi Peter mester 1708, 1712 (cm.); Caspharus Ferenc 1712 (d.); Czackul Marton 1747 (cm.);

Csehi Sándor 1734 (cm.); Csiki Potjo Istvan 1703 (cm.); Csiki Sándor 1732 (cm.);

Debreceni Istvan 1698 (cm.); Debreczeni Koszorus *Borbély* Ferenc 1719 (am.); Döbreczeny Samuel 1721–1722 (cm.);

Endredi Gaspar 1715 (cm.); Enyedi Joseph 1716 (cm.);

Fejér Márton „mester”, 1761 (kolozsvári születésű l.); Fejervari *Borbély* Istvan 1711–1717, 1725, 1733 (am.), 1735, 1748 (bm.), 1736 (cm.); Fekete Josef „mester” 1762–1763 (l.); Fenyves Janos 1720 (cm.); Fett Pál 1719 (cm.); Fogarasi *Borbély* Ist-

88 ANR Fond 544. No. 1. Rövidítések: am. = atyamester, bm. = bejárómester, cm. = céhmester, d. = dékán, id. = idősebb, ifj. = ifjabb, l. = olyan céhmester-jelölt, aki helyhiány miatt jogilag legény, képzettségét tekintve azonban már mesterjelölt, ref. = református, unit. = unitárius. Dőlt betűvel a nevekben lévő rövidítéseket oldottam föl.

ván, ifj. 1718–1720 (cm.), 1726 (am.); Fogarasi István, id. 1712 (d.); Fogarasi Josef 1763 (kolozsvári l.); Fogarasi Joseph 1757 (cm.); Fridrich György 1726 (cm.);

Gál Mihály 1724 (cm.); Galambos Ferencz 1733 (cm.); Gallesz Samuel 1718–1719 (cm.); Gönci Mihály 1703 (cm.);

Gyöngyösi István 1712 (cm.); Gyöngyösi Janos 1718 (cm.); Györi Káldi Péter 1711–1712 (cm.); Györi Vörös Istvan 1721 (cm.); Gyulai *Borbély* Ferenc 1760 (cm.), 1763 (bm.);

Hauptman/Hauptmány *Borbély* Josef/Joseph 1749–1750, 1757, 1761–1763 (cm.); Hauptman Dániel 1749 (cm.); Haußman Daniel 1742 (cm.); Haußman Joseph 1746, 1748 (d.); Herendi Andras 1729 (cm.); Holtz György 1722 (cm.); Horvat Ferencz 1722 (cm.); Horvat Marton 1722 (cm.); Huszti György 1722 (cm.);

Kádár György 1758 (cm.); Kalmar Janos 1719 (cm.); Kapuvari Andras 1722 (cm.); Kassai Samuel 1713–1717 (cm.); Keller Márton 1723–1724 (cm.); Kenderesi Samuel 1727–1728 (d.);

Keresztesi Janos 1703 (d.); Kis Janos 1730–1732 (cm.); Kisvárdai János 1721 (cm.); Kolosvari *Borbély* Ferentz 1739 (bm.), 1757–1758 (ref. bm.); Kolosvári Ferenc „mester” 1760–1761, 1763 (kolozsvári l.); Kolosvári István 1720 (cm.); Kolosvari Janos 1715 (cm.); Kolozsvári János 1764 (cm.); Koszorus *Borbély* Ferenc 1712, 1716, 1724 (am.); Koszorus Imre 1730, 1732, 1734 (cm.); Kovács/Kováts *Borbély* János 1739 (am.); Kovacs Gaspar 1714, 1720 (cm.), 1721 (d.), 1732 (am.); Kovács György 1725–1728 (cm.);

Látos (?) Ádám 1728 (m.), 1729: (d.); Liszkai István 1705–1710 (cm.); Lukács Mihály 1723 (cm.);

Madár Dániel 1757 (cm.); Madar György 1753, 1757–1758 (cm.); Margitai István 1722–1723 (cm.); Marosvasarhelyi Samuel 1698 (cm.); Martha János 1727 (cm.); Mateffi/Mát(h)éfi *Borbély* Ferenc 1758 (unit. bm.), 1757, 1759, 1763 (am.); Michäel Gottfried János 1748 (cm.); Mirkó Gábor 1752, 1757 (d.), 1758 (cm.); Muraközi Mátyás 1732 (cm.), 1733 (d.); Myesi Binder Samuel 1717 (cm.); Nagj Andras 1734 (d.), 1735 (cm.);

Nagj Enyedi Samuel 1729 (cm.); Nagj Laszlo 1750, 1752 (cm.); Nagy *Borbély* Sigmondné 1760–1761; Nagy Josef „mester” 1760 (l.); Nagy Peter 1759 (cm.), 1760 (d.); Nagy Sigmond 1721–1722, 1732–1733 (cm.);

Nyesi Samuel 1717 (cm.);

Pallos Keresztési Joseph 1744, 1746 (cm.); Pap Joseph 1722 (cm.); Pap Mihály 1730–1731 (cm.), 1732 (d.); Pataki János 1725–1727 (cm.); Pausz Ferencz 1725 (cm.); Pilcz Márton 1739 (d.); Posoni István 1739–1740 (cm.);

Racz Istvan 1715 (cm.); Raczkövi Samuel 1712–1713, 1716 (cm.); Radics Janos 1734 (cm.); Radvanyi Janos 1742 (cm.); Raichter Ferencz 1727 (cm.); Ratkay Andras 1711 (cm.); Ratkay Samuel 1711 (am.); Rediger György 1756, 1759 (cm.); Rediger/Ridiger Josef „mester” 1759 (cm.), 1761–1762 (l.); Rieder Ferdinand 1723–1724 (d.);

Sarkadi István 1725–1726 (cm.); Sas Mihály 1717–1719 (cm.); Serz Janos 1703 (cm.); Siklosi Peter 1760 (cm.); Somfai János 1705–1710 (d.); Somlyai Borbély Kristóf 1698 (cm.); Sovari Samuel 1732 (cm.);

Szabo Mihály 1734 (cm.); Szabo Samuel 1760 (d.); Szakmari Janos 1720 (cm.); Szalai *Borbély* Mihály 1717 (taksás am.); Szaloki Istvan 1715 (cm.); Szathmari Istvan 1726 (cm.); Szatmári György 1738 (d.), 1739 (cm.); Szatmárnémeti István 1716 (d.); Szebeni György 1712 (cm.); Széles Sándor 1750 (cm.); Szellessi Miklós 1725 (cm.); Szemerjai István 1706–1708 (cm.); Szentjobi Mihály 1749 (cm.); Szentmihályfalvi Kádár Mihály 1703 (cm.); Szentpali Gabor 1760 (l.); Szerenczi Samuel 1726–1727 (cm.); Szerencsi Janos 1716 (d.); Szikszai Borbély Janos 1698–1703 (d.), 1709 (am.); Szikszai Borbély Péter [id.] 1733 (d.); 1749 (am.); Szikszai Borbély Péter [ifj.] 1761–1762 (cm.); Szluha Ferenc 1729 (cm.); Szombati Mihály 1749 (cm.); Szuhai David 1720–1721 (cm.);

Ternovai Miklos 1749–1750 (cm.); Thordai György 1716 (cm.); Thordai Janos 1747 (cm.); Tolnai Mihaly 1715–1716 (cm.); Tordai „fi” „bejáró tanítvány” 1760 (l.); Tót Szoboszlai Samuel 1718 (cm.); Turkovits Mihaly 1720–1721 (cm.);

Ujhelyi Ferencz 1718–1719 (cm.);

Üveges János 1727–1729 (d.);

Vadkerti Janos 1709–1710 (cm.); Vadkerti Samuel 1712–1713, 1716 (cm.), 1717 (első d.); Vamossi Andras 1726, 1730 (cm.); Ványai György 1725 (cm.); Vas Mihály 1710 (cm.); Vasvári Ferencz 1749 (cm.); Veigel Samuel 1731 (cm.); Veres Janos 1717–1718 (cm.); Veresegyházi Mihály 1716, 1721 (cm.); Veress István 1721 (cm.); Veszprémi Borbély Pál 1725–1726 (d.), 1748 (am.), 1763 (cm.); Veszprémi Nagy Zsigmond 1733 (cm.).